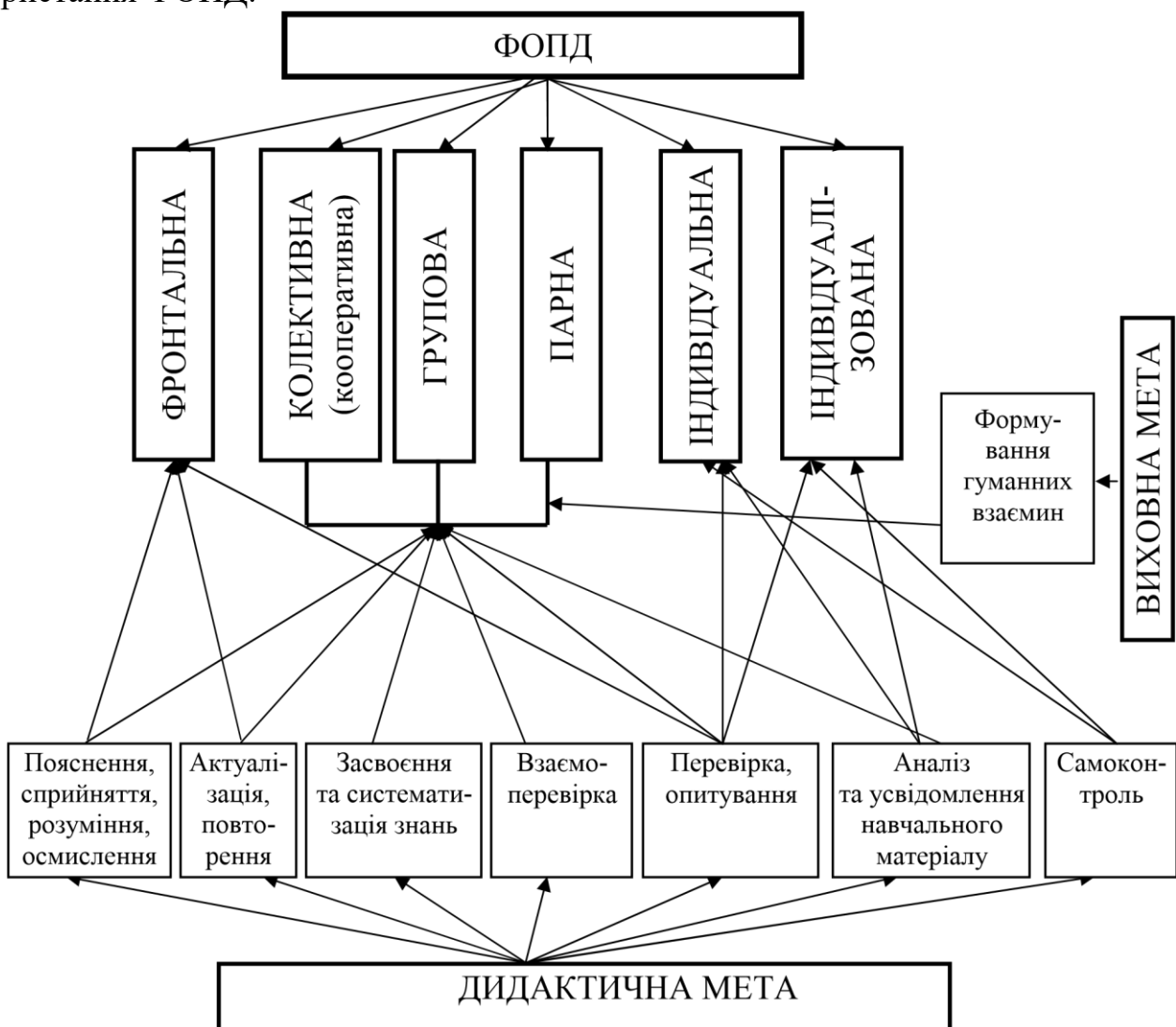

Лекція 5. Основні форми організації пізнавальної діяльності студентів у ЗВО

План

1. Роль різноманітних форм організації пізнавальної діяльності студентів у здійсненні навчального процесу.
2. Фронтальна робота.
3. Групова робота.
4. Колективна робота.
5. Парна робота.
6. Індивідуальна й індивідуалізована робота.
7. Умови використання ФОПД під час викладання фахових дисциплін

Основні поняття: форми організації пізнавальної (навчальної) діяльності (ФОПД); фронтальна, групова, колективна, парна, індивідуальна, індивідуалізована робота; правила використання ФОПД.

1. Роль різноманітних форм організації пізнавальної діяльності студентів у здійсненні навчального процесу

У ході навчання викладачеві доводиться використовувати різноманітні організаційні форми, щоб активізувати навчальну діяльність студентів.

Форми організації навчальної (пізнавальної) діяльності (ФОПД) – це усталені способи організації навчальної діяльності студентів залежно від їхньої кількості та характеру завдань, які вони розв'язують.

ФОПД у вищому навчальному закладі

Рис. 2.1. Основні різновиди ФОПД у вищому навчальному закладі

Кожна із форм організації навчальної діяльності відіграє особливу роль у забезпеченні успішного здійснення навчального процесу і має власну історію появи та розвитку. Першою в процесі навчання з'явилась і тривалий час домінувала індивідуальна робота. З античних часів і до появи класно-урочної системи учні навчалися і здобували необхідні знання й уміння осібно. Можна навіть говорити про індивідуалізовану форму навчальної діяльності: учні переважно навчалися у темпі, що відповідав їхнім можливостям. Учитель, задаючи йому завдання, орієнтувався на рівень уже здобутих і необхідних для засвоєння знань. Поява класно-урочної системи в школі та такої форми організації навчання в університеті, як лекція, зумовили доповнення індивідуальної навчальної роботи фронтальною. Учитель і викладач почали працювати із значним загальом учнів (студентів). Поєднання фронтальної та індивідуальної навчальної роботи допомагало вирішувати важливу проблему переходу до масового здобуття освіти. Ці дві форми тривалий час домінували як у загальноосвітній школі, так і у ЗВО, зовнішньо представляли процеси викладання й учіння, тобто діяльність суб'єкта й об'єктів навчання. Але з часом, коли студенти й учні почали переймати ролі суб'єктів навчання, назріла необхідність пошуку таких форм організації навчальної діяльності, за яких кожен міг не лише активізувати здійснення власних процесів пізнання, а й товаришів, що навчаються поряд. Так у ХХ ст. з'явилися, апробувались і набули популярності такі форми організації навчальної діяльності: групова, колективна (кооперативна), парна. Усі вони за свою сутністю були колективними і передбачали навчальну співдіяльність учнів та студентів.

Сьогодні у навчальному процесі ЗВО загальом і безпосередньо у викладанні соціально-педагогічних дисциплін використовуються усі названі форми організації навчальної діяльності студентів. Охарактеризуємо їх у послідовності від найширшого і завершивши найвужчим за складом і чисельністю, тобто від фронтальної до індивідуальної.

2. Фронтальна робота

Фронтальна (від латин. *lobovий*) *робота* – це спосіб організації навчальної діяльності, завдання якої спрямовані водночас на всіх студентів.

Полягає у виконанні всіма студентами під безпосереднім керівництвом викладача однакової, спільної для всіх роботи, за якої вся група обговорює, порівнює й узагальнює її результати. Використовується під час усіх видів навчальних занять у ЗВО, настановчих конференцій, перед початком практик тощо. Найчастіше така ФОПД застосовується на етапі вивчення нового матеріалу для актуалізації та викладу, первинного засвоєння нового матеріалу, а також для перевірки розуміння, усвідомлення, осмислення й закріплення нових знань. Досвідчені викладачі здатні за допомогою фронтальної роботи керувати складними процесами узагальнення та систематизації знань студентів. Фронтальна

навчальна робота студентів лежить в основі таких методів: розповідь, пояснення, бесіда, інструктаж, обговорення, дискусія, демонстрація, ілюстрація і т.д. Тривалість її проведення залежить від дидактичних завдань і ролі в навчальному процесі.

Характерні особливості фронтальної ФОПД:

- 1) однакові для всіх присутніх в аудиторії студентів навчальні завдання, які можуть мати інформаційний, пізнавальний, перевірочний, організаційний характер;
- 2) участь усіх студентів у розв'язанні завдань у вигляді конспектування, письмових робіт, усних відповідей тощо;
- 3) рівномірний вплив викладача на всіх учасників аудиторної діяльності;
- 4) єдиний темп роботи для усіх студентів.

Переваги фронтальної роботи:

- масовість, активізація навчальної праці великої кількості студентів;
- студенти вчаться діяти колективно (дотримуватися вимог, не заважати один одному, відповідати почергово, слухати одногрупників, щоб не повторюватися);
- під час полілогу, який веде викладач, особливо у проблемному навчанні, відбувається «публічний» процес колективного формування нових знань, перевірки набутого, у якому кожен студент звіряється з товаришами академгрупи, підсумками педагога;
- прояв особливо довірливих стосунків і спілкування між викладачем і студентами, а також у студентів між собою, виховує в них почуття товарищескості;
- продуктивне використання навчального часу, особливо у ході пояснення для всіх студентів нових понять і їх ознак, для отримання оперативної зворотної інформації;
- відпрацьовується вміння говорити коротко, але по суті, переконливо;
- методика підготовки та проведення є нескладною.

Недоліки фронтальної роботи:

- фрагментарний характер навчальної праці під час усного спілкування зі студентами, що зумовлює неспроможність багатьох із них цілісно формувати знання;
- неможливість охопити одночасною роботою всіх студентів, викладач фактично спирається на кращих студентів, які виявляють пізнавальну активність;
- завдання, які ставляться перед широким загалом, не здатні врахувати рівень навчальної підготовки та можливості студентів, їх особливості нівелюються;
- коротка тривалість усних виступів, оскільки ґрунтовна аргументація вимагає багато часу, що перетворює фронтальну роботу в індивідуальну;
- викладач прагне отримати на поставлені запитання лише запрограмовані ним відповіді, що призводить до їх тривалого пошуку;
- студенти різного рівня підготовки демонструють різне розуміння глибини обговорюваного питання, до того ж вони змушені працювати в однаковому темпі;
- пасивні студенти залишаються поза увагою викладача, він не знає реального стану їхньої причетності до навчальної діяльності;
- неможливість об'єктивно оцінити обсяг і рівень знань кожного студента, який брав участь в усній фронтальній роботі.

Методика використання фронтальної ФОПД в процесі викладання соціально-педагогічних дисциплін передбачає такі дії педагога:

- 1) проектування місця і завдань фронтальної роботи під час навчального заняття;
- 2) вибір методів, якими буде реалізовуватися фронтальна ФОПД;
- 3) розробка запитань, завдань, які пропонуватимуться студентам у ході навчального заняття. Під час усного проведення фронтальної роботи завдання повинні:

- передбачати достатній ступінь проблемності;
  - спрямовуватися на те, щоб навчатись робити певне узагальнення;
- 4) зосередження уваги студентів на запитаннях, завданнях чи інформації, які їм пропонуються (голосом, мімікою, логічними наголосами), їх стисле та чітке формулювання;
  - 5) охоплення увагою якомога більшої кількості студентів щодо їхньої навчальної діяльності у ході фронтальної роботи (максимальний розподіл уваги);
  - 6) заохочення до діалогу максимальної кількості студентів («краплинами дощу»);
  - 7) спрямування навчальної роботи так, щоб відбувалася «ланцюгова реакція»: здогадка одного студента, знайдений ним підхід підтверджувався б прикладами, поясненнями інших і т. д;
  - 8) реагування на відповіді, думки, контактні дії студентів, спрямування за допомогою додаткових запитань і реплік діяльності студентів у правильне русло, їх підтримка та заохочення;
  - 9) дотримання оптимального темпу та тривалості фронтальної роботи (швидкий темп не дає можливості слабким студентам вловити логіку міркувань, уповільнений – зменшує активність сильних студентів);
  - 10) підведення підсумків діяльності не окремих студентів, а групи в цілому, акцентування уваги на узагальненні та систематизації знань;
  - 11) в умовах КМСОНП необхідно зафіксувати студентів, які виявляли активність у ході фронтальної роботи.

У практиці викладання соціально-педагогічних дисциплін існує ряд *прийомів* проведення фронтальної ФОПД:

1. *Коло.* Студенти розташовуються колом так, щоб кожен бачив усіх присутніх. Викладач чітко формулює і пропонує для обговорення якусь проблему, ситуацію, подію відповідно до теми, яка вивчається. Студенти висловлюються по черзі, коротко та за бажанням. Обговорення триває, доки є бажуючі. Викладач підводить підсумки, узагальнює думки.

2. *Мікрофон.* Перед студентами ставиться чітко сформульоване запитання. Одному зі студентів викладач дає в руки якусь річ (наприклад, лінійку), яка символізує мікрофон, і просить коротко (за 1–2 хв) висловитися. Опісля він передає уявний мікрофон наступному. Кількість виступаючих залежить від порушеної проблеми та наявності часу. Наприкінці викладач підводить підсумок обговорення.

3. *Незакінчені речення.* Прийом привчає студентів чітко формулювати зміст власних висловлювань у запропонованих межах. Викладач починає речення, а кожен студент, повторивши його пропонує власний варіант закінчення («Фронтальна робота має певні ознаки інтерактивності, які виявляються у ...»).

Загалом фронтальна робота вимагає від педагога особливих методичних умінь у подоланні суперечності між колективною організацією їх навчальної діяльності й індивідуальним характером засвоєння та відтворення знань.

3. Групова робота

Групова ФОПД – форма організації навчання в малих групах студентів (не менше 3 осіб), об'єднаних навчальною метою (завданням), за опосередкованого керівництва викладача.

Тобто, це співпраця студентів у малих групах, причому робота в них ґрунтується на принципах самоврядування студентів із менш суворим контролем викладача.

Групова робота має інтерактивний характер і високо оцінюється теоретиками та практиками за навчальну продуктивність і багатofункціональність. Вона спроможна також стимулювати у студентів їхнє природне прагнення до спілкування, взаємодопомоги, співпраці. Окрім навчальної та розвивальної функцій групова ФОРД виконує виховну (формує гуманні якості, вияви взаємодопомоги й вимогливості, взаємоконтролю та взаємооцінки) й організаційну (студенти вчаться самостійно розподіляти обов'язки, розв'язувати конфлікти, суперечки, виконують ролі керівника). Групова робота в навчальному процесі (під час навчальних занять, особливо семінарських і практичних) використовується для актуалізації набутих знань перед поясненням нового матеріалу, ознайомлення з ним; закріплення та систематизації знань; оперативного усного опитування; вирішення проблемних ситуацій, дискусивних питань тощо. Використання може відбуватися короткотривало (фрагментарно) для розгляду одного з питань навчального заняття або довготривало (об'ємно) протягом усього заняття. Особливо ефективною групова робота є під час підготовки та проведення навчальних конференцій, дискусій і дебатів, вирішення ситуацій, підготовки соціально-педагогічних проєктів, порівняння інформації тощо.

Характерні особливості групової ФОРД:

1. Поділ студентів на мікрогрупи (3–6 учасників) і команди (7–15 осіб).
2. Присутність протилежних тенденцій – кооперації й індивідуалізації. З одного боку, студенти мають діяти спільно як одне ціле, з іншого – кожен повинен бути індивідуально функціональним.
3. Спільний результат досягається лише за умови самостійної роботи кожного члена групи (команди) в постійній взаємодії та співпраці з іншими при роботі над темою, проблемою, питанням, що підлягають вивченню. Отже, завдання студента – не тільки робити, а й пізнати щось разом, щоб кожен оволодів необхідними знаннями й уміннями, а вся мікрогрупа знала про досягнення.
4. Індивідуальна (персональна) відповідальність студента означає, що успіх або невдача всієї групи залежить від перемог чи невезіння кожного її члена.
5. Переважає спільна оцінка (нагорода, бали) результатів діяльності групи (команди).
6. Навчання відбувається через реалізацію відносин викладач – група – студент.
7. Ставиться загальна мета перед студентами певної групи.
8. Завдання можуть бути як однаковими для усіх груп, так і різними (але однотипними) для кожної з них. При цьому завдання повинні відповідати таким вимогам:
  - за змістом – пошукові, проблемні, аналітичні, експертні, креативні, як виняток – репродуктивні (відтворювальні);
  - передбачати повне або, в деяких випадках, часткове виконання кожним студентом групи;
  - вважатися за виконане при умові, що кожен студент групи зрозумів, як воно розв'язане, і сам би міг виконати його й аналогічні завдання самостійно.
9. Завдання виконуються спільно у різних видах груп: *ядерних* (визначений керівник чи ініціативна група); *аморфних* (без призначеного лідера); *структурно-рольових* із розподілом ролей керівника-організатора, ідейного лідера, інформатора, технічного виконавця, критика, експерта тощо. За складом мікрогрупи можуть бути *гомогенними* (однакові за успішністю), *гетерогенними* (з різною успішністю), *постійними*, *мобільними*.

10. У ході виконання завдань у групах формуються відносини взаємозалежності учасників на основі:

- загальної мети і завдань, які вони можуть досягти й здійснити тільки спільними зусиллями;
- джерел інформації, коли кожен учасник групи володіє частиною загальних відомостей або даними, необхідними для вирішення поставленого завдання;
- спільного для всіх навчального матеріалу, засобів тощо; – загального для всієї групи оцінювання чи заохочення.

11. У групі студенти дотримуються певного стилю (індивідуального типу) роботи (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Індивідуальні стилі поведінки студентів у групі

Тип	Характерна особливість	Вклад у роботу групи	Негативні прояви
Головуючий	Усвідомлює мету й можливості, впевнений	Мотивує одногрупників, сприяє прийняттю остаточного рішення	Не виражені інтелектуальні та творчі здібності
Збуджувач активності	Динамічний, здатний швидко «охолонути»	Тисне на інших, знаходить обхідні шляхи вирішення	Емоційний, говіркий, може гарячкувати
Генератор ідей	Розумний, мислячий, із розвинутою уявою	Вигадує оригінальні ідеї для вирішення проблем	Не здатний керувати, відстоювати власні ідеї
Дослідник ресурсів	Екстраверт, ентузіаст, комунікабельний	Досліджує нові можливості, розвиває контакти	Втрачає інтерес до справи щойно зникає ентузіазм
Критик-аналітик	Розсудливий, інтелектуал, об'єктивний, дотошний	Аналізує, продумує усі варіанти вирішення та можливі результати	Песиміст, образливий, прямолінійний, не здатний переконати інших
Командний гравець	Комунікабельний, поступливий, здатний до сприйняття ідей і завдань	Прислухається до чужих думок, погоджується на компроміси заради спільного результату	Нерішучий у критичних ситуаціях, не ініціативний
Пасивний спостерігач	Неконтактний, неговіркий, недостатньо інтелектуальний	Намагається вникнути у зміст групової роботи	Відсиджується за «спиною» активістів, пасивний, переважно мовчить

Кожен із стилів поведінки студентів у груповій діяльності зумовлений їх психологічними особливостями: типом темпераменту, екстра-, інтровертованістю, самооцінкою, рисами характеру та вихованістю.

12. По закінченні роботи мікрогрупи звітують на занятті (усно, письмово, графічно тощо) не тільки перед викладачем, але й усією групою.

13. Бажана наявність особливих матеріальних умов: зручних приміщень і розміщення посадочних місць так, щоб уможливити контакт студентів між собою та викладача з кожною групою; наявність ресурсів-носіїв (довідники, дошки, фліпчарти, маркери, комплекти тощо) у достатній кількості.

Загалом дослідження дидактів вищої школи засвідчують, що результати спільної діяльності студентів у групах, як правило, завжди значно вищі в порівнянні з виконанням тих же завдань кожним індивідуально, адже вони допомагають один одному,

соціалізуються, несуть колективну відповідальність за результати окремих членів групи, а робота кожного студента інтенсифікується.

Переваги групової форми навчальної діяльності:

1. Виконує важливу та незамінну роль у перетворенні студентів із об'єкта в суб'єкт навчання, причому ним стає не тільки індивід, а й об'єднання, група.

2. Вчить розподіляти функції й обов'язки між учасниками, досягати спільного результату. Студенти стають самостійними, активними, набувають умінь співпраці з іншими при виконанні загальної справи, у них формуються соціальні якості особистості.

3. Сприяє максимальному використанню часу заняття. Усі студенти академгрупи мають можливість продемонструвати свої знання.

4. Встановлюється досить швидкий темп розв'язування навчальних завдань, стимулюється працездатність, аналітична та синтетична діяльність студентів, прискорюються асоціативні процеси. Під час групової роботи слабкі студенти виконують на 20–30 % більше обсягу навчальних завдань, ніж під час фронтальної.

5. Зникає страх спілкування з викладачем, яке зведене до мінімуму. Стосунки з ним набувають ознак співпраці, тому що педагог втручається в роботу груп лише тоді, коли відчуває у цьому потребу чи до нього звертаються за допомогою.

6. Індивідуальна навчальна робота студентів поєднується з елементами інтерактивності, взаємодопомоги, широкими можливостями учитись один в одного. Забезпечуються контроль і корекція знань.

7. Широкі можливості диференціації й індивідуалізації процесу навчання. Слабкі студенти отримують додаткові пояснення, а завдяки контролю з боку сильніших допускають менше помилок. «Середнячки» оперативно з'ясовують незрозумілі питання, опановують ефективні способи розв'язання задач. Сильні студенти, допомагаючи товаришам засвоювати навчальний матеріал, перевіряють і зміцнюють свої знання, прагнуть читати, щоб знати більше за членів мікрогрупи.

8. Формуються уміння співпрацювати, доводити й відстоювати власну точку зору. Розвивається культура ведення діалогу та партнерства.

9. Формуються вміння навчальної діяльності (планування, рефлексія, самоконтроль, взаємоконтроль, порівняння своєї праці з іншими).

Недоліки групової роботи:

1. Викладач керує навчальною діяльністю студентів опосередковано. Він не в змозі перевірити, у якому напрямі відбувається процес виконання завдань, чи правильно студенти зрозуміли їх суть (особливо це стосується конструктивних і творчих завдань), чи найекономічніший шлях вирішення вибрали.

2. Підготовка завдань для групової роботи є трудомісткою для викладача і потребує великої кількості часу. Буває так, що слабкі студенти ледве здатні засвоїти матеріал, а сильні потребують важчих, оригінальніших завдань. Поєднати ці протиріччя складно.

3. Труднощі при комплектуванні груп та організації роботи в них.

4. Студенти по-різному працюють на спільний результат. Найчастіше відповідно до індивідуального типу. Саме тому порушуються принципи співпраці: одні – переважані роботою, інші – пасивні або імітують певний вклад у загальний результат.

5. Розподіл студентів на мікрогрупи створює протиставлення «ми» – «вони». Це може проявлятися у нездоровому суперництві (конкуренції) між мікрогрупами, зверхньому ставленні до слабших, неуважному сприйнятті інформації від представників інших груп.

6. Можлива боротьба між окремими сильними студентами (головуючими, збуджувачами активності) за лідерство й авторитет у межах мікрогрупи, суперечки, напружені стосунки, образи за необ'єктивність оцінювання зусиль, укладених у спільний результат.

7. Сильніші члени мікрогрупи здатні пригнічувати своїми знаннями слабших, спричиняти їхню пасивність.

8. Нездатність окремих членів мікрогрупи домовитися між собою, планувати дії. Їхня робота супроводжується постійними відволіканнями, непродуктивним розв'язанням завдань.

9. Розпорошення уваги та зосередженості на головних аспектах навчальної проблеми.

10. Неможливо об'єктивно оцінити вклад кожного студента у виконання завдань, чого власне потребує кредитно-модульна система організації навчального процесу.

Методика підготовки та проведення групових ФОПД:

1. Превентивна робота. Першокурсників попередньо навчають умінню самостійно працювати в мікрогрупах, радитися з одноклассниками, не здіймати галасу, вивчати зміст завдання, розподіляти доручення між членами групи, щоб був врахований темп роботи і можливості кожного.

2. Проективна діяльність. Підготовка викладачем завдань для групової роботи відповідно до теми та мети заняття. Передбачення тривалості групової діяльності, її змісту й функціональності, на якому етапі вона проводитиметься, чисельність мікрогруп, підготовка дидактичних матеріалів.

3. Групова робота зазвичай розпочинається з нетривалої фронтальної діяльності з усіма студентами, у ході якої викладач ставить дидактичні цілі, окреслює навчальну проблему, мотивує студентів до активної спільної праці тощо.

4. Розподіл на мікрогрупи відповідно до поставлених дидактичних завдань. Склад мікрогруп може бути різним. Бажано, щоб у нього входили студенти різного рівня поінформованості та навченості з цієї навчальної дисципліни, що б дозволяло їм взаємно доповнювати і компенсувати переваги та недоліки один одного. Не має бути негативно налаштованих один проти одного студентів. Способи поділу на мікрогрупи наведено в Додатку 4.

5. Викладач дає дидактичні матеріали та завдання групам. Вони повинні за встановлений час (3–20 хв – залежно від складності та підготовленості) виконати його та представити результати. Завдання за змістом бувають однаковими або однотипними, вимагають спільного рішення чи декількох креативних варіантів. Груповій роботі обов'язково передують детальний інструктаж (усний або письмовий).

6. Встановлення внутрігрупового розпорядку (можливий вибір керівника), ознайомлення з матеріалом, спільне планування діяльності, розподіл завдань, вислуховування всіх членів групи, толерантне ставлення до їхніх суджень (бажано фіксувати на папері основні ідеї та гіпотези), вибір способів розв'язання навчальних завдань, взаємодопомога та співпраця, обговорення результатів, взаємоконтроль і взаємооцінка, узагальнення проробленого щодо поставлених завдань, підготовка звітності.

7. Викладач спостерігає і за необхідності та можливості коректує роботу мікрогруп і окремих студентів. Він регулює темп і тривалість праці, звертає увагу на слабких, пасивних студентів, допомагає їм включитися в активну діяльність, впливає на

атмосферу співпраці. Студенти мають відчувати зацікавленість викладача в їх нормальних плідних міжособових стосунках і результативності навчання.

8. Після опрацювання завдань представники мікрогруп звітуються про їхнє виконання. Обирається будь-яка форма: доповідь, розповідь, схематичне зображення, малюнок тощо. Звітність може носити індивідуальний чи колективний характер. Головне, щоб інформація мала чіткий лаконічний вигляд і була аргументованою.

9. Далі відбувається обмін думками й обговорення якості виконання завдань мікрогрупами відповідно до умов, поданих викладачем в інструктажі.

10. Підсумки проробленого педагогом.

11. Оцінювання результатів виконаних завдань.

Задля подолання недоліків групової ФОПД у практиці викладачів вищого навчального закладу напрацьовано чимало *прийомів* її проведення. Зупинимося на деяких із них:

І. Із метою активізації діяльності всіх членів мікрогрупи використовуються такі прийоми:

Функціональні ролі. У кожній малій групі передбачається виконання певних ролей:

а) спікер (модератор, керівник групи) зачитує завдання для групи; організовує порядок виконання; пропонує учасникам порядок висловлювання; контролює дотримання встановленого регламенту; заохочує членів групи до праці; визначає доповідача чи співдоповідачів;

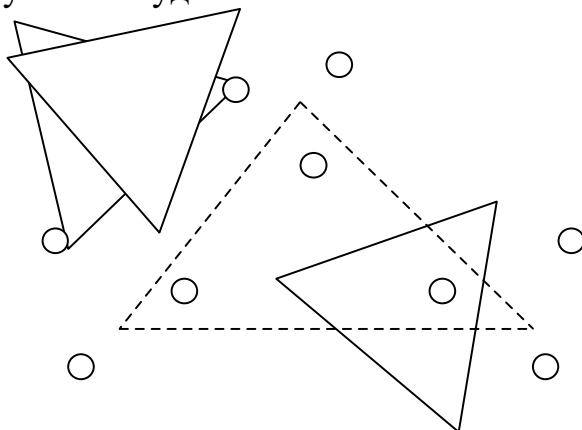
б) секретар веде записи результатів роботи (стисло та розбірливо), може висловити думку групи;

в) спостерігач (тайм-кіпер) стежить за часом, заохочує групу до праці;

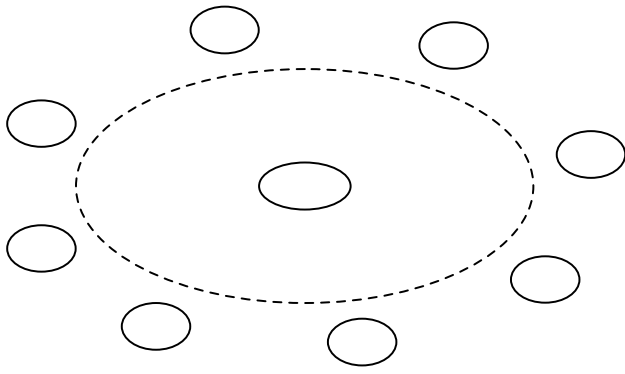
г) доповідач чітко висловлює думку групи, доповідає про її результати.

Виконання певної ділянки в груповій роботі активізує кожного учасника, підвищує відповідальність за спільне розв'язання завдань.

Змінювані трійки. Усі студенти поділяються на трійки та працюють над однаковим навчальним завданням, яке передбачає узгодження думок. Після обговорення й вибору спільного рішення члени трійок формують нові трійки (спосіб формування трійок зображено на схемі). У новостворених трійках вони обмінюються своїми набутками. Такий прийом активізує всіх студентів.

«Акваріум». Усі мікрогрупи працюють над завданням, сидячи колом (див. схему). Одна з груп розташована в центрі кола. Після обговорення усіма мікрогрупами вона представляє результати роботи, а решта уважно слухає, не втручаючись. Після цього групи зовнішнього кола в порядку, встановленому викладачем, обговорюють виступ групи й доповнюють його власними напрацюваннями.

«Ланцюжок». Мікрогрупи працюють над вирішенням однакового завдання (проблеми, ситуації). Після завершення роботи представник котроїсь із мікрогруп повідомляє спосіб розв'язання. Представник наступної групи, перш ніж повідомити власний варіант, має стисло повторити попередню точку зору, оцінюючи її пропозиції. Так відбувається «естафета» і відбір найцінніших пропозицій.

«Вертушка». В межах мікрогрупи участь у розв'язанні завдання по чергово беруть усі члени. Починати може або сильний студент, або слабкий, кожен подальший «крок» виконує наступний студент. При цьому спосіб розв'язання завдання пояснюється вголос студентом і контролюється всією мікрогрупою.

II. Для формування гуманних взаємин у мікрогрупі використовується прийом «правила співпраці». Після визначення завдань викладач пропонує прийняти інструкції щодо організації групової роботи.

Ці правила можуть передбачати, наприклад, такі моменти: «Починати висловлюватися спочатку за бажанням, потім – по чергово», «Усі слухають і не перебивають того, хто говорить», «Обговорювати ідеї, а не особу того, хто висловлювався», «Утримуватися від критичних оцінок й образ учасників мікрогрупи», «Прагнути до погодженої думки, хоча й особлива може мати право на існування», «Працювати “тут і тепер”» тощо.

Важливо не тільки приймати правила співпраці, а й дотримуватися їх. Саме це формує необхідні навички взаєморозуміння та досягнення позитивних результатів.

Усі компоненти групової роботи, коли студенти фактично працюють самостійно (формулювання власних точок зору, критичне оцінювання висловлених гіпотез, групова дискусія щодо спільного рішення, презентація результатів, рефлексія шляхів досягнутого), не повинні відбуватися стихійно, а вимагають, щоб викладач усьому цьому навчав їх і контролював виконання своїх вказівок.

III. Задля об'єктивного оцінювання роботи кожного студента в мікрогрупі використовується низка прийомів.

Можна виділити *експертну групу* із сильніших студентів, які самостійно працюють над поставленим завданням, вислуховують доповіді, рецензують їх і доповнюють інформацію, пропонують оцінки.

Оціни товариша. Після звітності груп перед студентами ставиться завдання оцінити роботу кожного у мікрогрупі, визначити ту, яка найкраще працювала під час заняття. Виставлені бали враховуються викладачем під час оцінювання.

Оцінювання за жетонами. Закінчивши підготовку завдань, керівник (модератор, консультант) кожної мікрогрупи виставляє всім членам колективу бали, які фіксуються й подаються викладачеві. Потім модератори мікрогруп по чергово підходять до педагога й зі скриньки дістають жетони різного кольору, кожен із яких передбачає певний спосіб перевірки й оцінювання. *Зелений* означає, що бали, виставлені консультантом, приймаються викладачем без перевірки. *Жовтий* – студенти підгрупи відповідають на

вибіркові запитання відповідно до завдання. Якщо вони підтверджують кількість отриманих балів, то їх йому зараховуються загалом за все завдання, якщо ні, то від кількості виставлених балів віднімається певна кількість, обумовлена попередньо. **Червоний** – усі студенти захищають свої бали, відповідаючи на поставлене завдання в повному обсязі. **Синій** – один студент за вказівкою викладача ґрунтовно доповідає, представляючи та захищаючи всю мікрогрупу. Якщо він відповідає добре й підтверджує бали, виставлені консультантом, то вони залишаються незмінними для всіх, якщо ні, то різницю в балах віднімають від балів кожного учасника групи, включаючи консультанта. Ці способи сприяють формуванню вмінь об'єктивного само- та взаємооцінювання. Кількість жетонів відповідає кількості мікрогруп. Які саме кольори залишаються для жеребкування вирішує викладач. Він же може модифікувати значення жетонів залежно від змісту проробленої роботи.

Обмін (дуель). Після підготовки завдань представники (бажано, щоб усі) мікрогруп задають запитання іншій групі щодо змісту завдання. Після їхньої відповіді група, котра задавала запитання, виставляє оцінки за відповіді, яка відповідала – за якість питань.

Зразок проведення групової ФОПД наведено в Додатку 5.

4. Колективна робота

Колективна (кооперативна) ФОПД – організація навчальної діяльності студентів так, щоб кожен із них мав виконати окрему частину спільного завдання (мети). Кожен студент може загалом опанувати знання тільки за умови розв'язання персональних завдань і їх представлення усіма учасниками.

Колективна форма організації навчальної роботи студентів має багато спільного з груповою, але має й власні *характерні ознаки*:

- наявність спільного завдання, яке поділяється на складники, котрі розв'язуються індивідуально або групами;

- сукупне виконання складових частин створює знання про ціле.

Колективна форма навчальної діяльності застосовується для:

- а) пошуку чи вивчення нового навчального матеріалу;

- б) контролю знань;

- в) виявлення, усвідомлення, узагальнення суттєвих ознак поняття, особливих характеристик явищ, подій тощо;

- г) повторення та закріплення значного за обсягом навчального матеріалу;

- г) безпосереднього спостереження об'єкта чи явища, які мають багато сторін для вивчення.

Позитивні риси колективної ФОПД:

- ставить кожного студента в ситуацію активної навчальної роботи та виголошення своїх знань;

- урізноманітнює навчальний процес пошуковою діяльністю;

- має інтерактивний характер, сприяє взаємодії та співпраці з товаришами мікрогрупи;

- породжує соціальну взаємозалежність, партнерство.

Недоліки колективної та групової навчальних робіт співпадають. Додатково необхідно враховувати, що колективна ФОПД:

- може сформувати у студента цілісне уявлення про предмет вивчення лише за умови сприйняття інформації, підготовленої всіма мікрогрупами;

- не здатна увесь необхідний для засвоєння навчальний матеріал представити у завданнях кооперованого змісту.

Методика підготовки та здійснення колективної ФОПД:

- 1) розробка завдань для колективної роботи й необхідних допоміжних матеріалів (якщо це необхідно). Якщо завдання великі за обсягом, вони пропонуються до відома студентів напередодні;
- 2) під час заняття відбувається оголошення теми, визначення спільної мети, інструктаж;
- 3) формування конкретних завдань для кожної мікрогрупи (або для кожного учасника);
- 4) вибір модератора (керівника);
- 5) планування всіх етапів спільної роботи;
- 6) власне колективна праця (пошук необхідної інформації, її оформлення);
- 7) представлення результатів модератором та обговорення спільної роботи мікрогрупи;
- 8) систематизація й оцінювання викладачем проробленого.

У навчальній практиці вищої школи використовують низку прийомів проведення колективної (кооперативної) роботи:

1. *«Формальне кооперування»*. Студенти поділяються на мікрогрупи, кожна з яких має виконати частину спільної роботи та представити результати. Наприклад, для вивчення Конвенції прав дитини мікрогрупи отримують завдання ознайомитися з указаними статтями Конвенції, обговорити й визначити найсуттєвіші положення (проілюструвати, прокоментувати тощо) та підготувати повідомлення. Після роботи в мікрогрупах (15–25 хв) студенти доповідають підсумки виконання завдань, формуючи цілісне уявлення про зміст Конвенції.

2. *«4 по 3, 3 по 4» («5 по 4, 4 по 5», «6 по 5, 5 по 6» тощо)*. Перші числа цих назв означають чисельність малих груп, які створюються для певної навчальної роботи, інші – кількість студентів у них. Чисельність мікрогруп залежить від кількості студентів в академгрупі. На першому етапі роботи перед студентами створених малих груп ставиться спільне завдання. Після його виконання мікрогрупи реформуються й представники першопочаткових груп діляться набутими знаннями в новостворених мікрогрупах. Наприклад, вивчаючи Конвенцію прав дитини, викладач пропонує студентам кожної з п'яти мікрогруп відібрати з тексту статті за певним спрямуванням – громадянські, економічні, соціальні та культурні права дітей – й обговорити їхню сутність. На це відводиться певний час (15–20 хв). Після того, як кожна мікрогрупа виконала своє завдання, студенти в довільному порядку отримують порядковий номер: перший, другий, третій, четвертий, після чого кожних перших, других і т. д. номерів створюється чотири мікрогрупи з п'яти членів. У них студенти діляться знаннями з вивченого напряму й так отримують повне уявлення про види прав, зафіксовані в Конвенції прав дитини. Представники мікрогруп доповідають про навчальні напрацювання.

3. *«Мозаїка» («Зустріч експертів»)* – це робота представників мікрогруп над визначеними текстами. Наприклад, стаття К. Ушинського «Три елементи школи» розбивається на чотири логічно завершених частини за кількістю членів мікрогрупи, кожен із яких ознайомлюється зі своїм фрагментом протягом визначеного часу (8–10 хв). Так, кожен студент мікрогрупи перетворюється в експерта з визначеного для нього змісту матеріалу й має підшукати способи ознайомлення та тлумачення тексту іншим членам мікрогрупи, які з цим змістом не знайомі (на цей етап відводиться 5–10 хв). Потім представники мікрогруп, які вивчали один і той самий матеріал, збираються в нові чотири мікрогрупи («експертів») для обговорення своєї частини й ефективності методів її

викладання. Робота в експертних групах відбувається парами, які аналізують основні моменти тексту та способи його викладу, щоб він був доступний решті. Після того, як усе погоджено й кожен попрактикувався у представленні тексту, учасники експертних груп повертаються в первинні групи й займаються виголошенням власної частини тим методом, який вважають доцільним.

5. Парна робота

Парна ФОПД – форма організації навчальної роботи, під час якої студенти працюють парами (по двоє).

Характерні ознаки:

- завдання виконується обома студентами водночас;
- навчальні завдання мають бути однотипними або однаковими для всіх пар.

Робота парами побудована на взаємонавчанні та взаємоконтролі. Ця форма застосовується для опрацювання нового матеріалу, усвідомлення, закріплення, повторення та перевірки знань. Парна робота має багато спільних ознак із груповою формою організації навчальної діяльності студентів.

Вона допомагає швидко виконувати завдання, які за фронтальної роботи є часомісткими або неможливими (обговорення подій, явищ, інформації, узяття інтерв'ю один в одного, взаємоконтроль тощо). Практикується під час читання певних текстів, схем, таблиць, розв'язання ситуацій, задач, наведення прикладів тощо.

Позитивні риси парної роботи:

- оперативне охоплення значної кількості студентів виконанням завдань, обговоренням, контролем, перевіркою, оцінюванням;
- активізація роботи й уваги всіх студентів;
- створення атмосфери співпраці, оскільки переважно відбувається в парах студентів, які підтримують дружні відносини.

Недоліки парної роботи:

- процес виконання завдань не контролює викладач;
- під час взаємної перевірки студенти можуть лояльно ставитися до помилок товаришів чи навіть «підсуджувати» їм; – неможливість об'єктивно оцінити всіх студентів.

Методика проведення парної роботи:

- об'єднання студентів у пари, які можуть бути статичними чи динамічними;
- постановка перед студентами завдань і проведення інструктажу щодо передбачуваної діяльності;
- студенти кожної пари домовляються, хто почне першим висловлюватись (або виконувати той чи інший вид роботи, якщо водночас працювати неможливо). Потім відбувається обговорення ідей. Для цього визначається час на висловлювання кожного учасника пари та спільне обговорення. Це допомагає студентам спочатку звикнути до чіткої організації роботи парами. Вони мають досягти консенсусу щодо відповіді;
- перевірка, під час якої один із партнерів може доповідати результати проробленого широкому загалу.

Приклади парної роботи:

Робота парами. Викладач ставить перед студентам завдання (пояснити ситуацію, факти, прокоментувати подію тощо). Вони спільно продумують можливі варіанти відповіді, знаходять рішення, обмінюючись ідеями й аргументами.

Викладач–студент. Студенти в парі поперемінно виконують ролі викладача та студента, тобто по черзі пояснюють і відтворюють навчальний матеріал.

«Броунівський рух». Кожен зі студентів отримує особну картку інформації, на яких записано певні повідомлення (переважно поняття та факти), які збігаються для декількох осіб. Через виділений для ознайомлення час студенти починають ходити аудиторією і в створених парах розповідають один одному інформацію, яка вміщена в картках. Викладач спостерігає за порядком і за потреби направляє рух, враховуючи те, що кожен студент повинен поспілкуватись із максимальною кількістю одногрупників. Наприкінці заняття він дає письмову самотійну роботу, тестові завдання або вибірково опитує студентів за змістом виучуваних понять.

Педагогічний диктант. Студенти після виконання тестових завдань, які їм продиктував викладач, обмінюються роботами. Перевіряють відповідність правильних відповідей чи ключів, які повідомляє педагог, після чого відбувається обговорення помилок.

Робота множинними парами. Цей спосіб фактично сприяє переходу від парної ФОПД до групової. Пари працюють окремо над розв'язанням навчального завдання протягом 2–3 хв, приходять до спільного рішення, а потім кожна пара об'єднується з найближчою й погоджує власні рішення. Залежно від складності завдання до них може приєднатися ще одна четвірка. Головною вимогою в такій роботі є консенсус – прийняття спільного рішення.

6. Індивідуальна й індивідуалізована робота

Індивідуальна (індивідуалізована) ФОПД – форма організації навчання студента, за якої він працює без контактування з іншими студентами.

Використовується для вивчення, усвідомлення, закріплення, узагальнення, систематизації нового матеріалу, формування умінь і навичок, контролю, перевірки знань і переважає в процесі виконання позааудиторних самотійних завдань та самотійних і контрольних робіт під час занять, індивідуальних відповідей, повідомлень, виступів, доповідей тощо. Основні види індивідуальної ФОПД: робота з підручником, іншою навчальною і науковою літературою, різноманітними джерелами (довідники, словники, енциклопедії, хрестоматії тощо); вирішення завдань, прикладів, написання виступів, есе, рефератів, доповідей; проведення спостережень і т. д.

Характерні ознаки індивідуальної роботи:

1. Мета ставиться як особиста для кожного студента.
2. Передбачає одноосібне розв'язання студентом навчальних завдань, ізоляваність від дій інших.
3. Повна самотійність у набутті та відтворенні знань. Кожен студент сам керує виконанням свого завдання.
4. Контакти з викладачем обмежені та нетривалі.
5. Темп роботи студента визначається ступенем працездатності, цілеспрямованості, розвиненості інтересів, схильностей, можливостей і підготовленості.
6. При оцінці дій студента проводиться порівняння цих дій зі встановленими нормами, його минулими результатами.
7. Якщо студенти виконують однакові або однотипні завдання, то така робота називається індивідуальною. Якщо ж вони мають диференційований характер і спеціально підібрані для кожного студента відповідно до його підготовки і навчальних можливостей, то така ФОПД є індивідуалізованою.

8. Індивідуальна робота характеризується тим, що діяльність студентів виконується в єдиному регламентованому для всіх темпі. Індивідуалізована ж дозволяє

регулювати швидкість просування в навчанні кожного студента згідно з його підготовкою і можливостями.

Позитивні риси індивідуальної роботи:

- студент самостійно здобуває та реалізує знання;
- без неї глибоке засвоєння знань взагалі неможливе;
- вільна організація власної роботи, вияв ініціативи;
- індивідуальний темп навчання, який відповідає особливостям студента;
- самозаглиблення в навчальний матеріал, увага не відволікається на дискусії;
- добре запам'ятовуються поняття й факти, головне в навчальному матеріалі;
- оптимальне використання навчального часу.

Недоліки індивідуальної ФОПД:

- велика затрата часу зі сторони викладача для підготовки індивідуалізованих завдань і перевірки письмових робіт;
- неможливо гарантувати самостійність відповіді, студенти часто вдаються до списування і підказок;
- невміння студентів зосередитися на головному;
- важко перевірити, чи виправлено допущені помилки;
- відсутність взаємодії студентів і взаємообміну про прочитане чи вивчене, породжує відсторонення, індивідуалізм, гальмує потребу спілкуватися, передавати свої знання іншим.

Методика підготовки та проведення індивідуальної роботи:

- попередня підготовка першокурсників до індивідуальної роботи. Спочатку вони виконують завдання з попереднім і фронтальним коментарем, наслідуючи зразки, або за докладними алгоритмами. Коли ступінь оволодіння студентами уміннями індивідуальної роботи зростає, вони здатні виконувати завдання без безпосереднього втручання викладача;
- проектування ролі, місця, різновидів індивідуальної праці під час навчального заняття;
- розробка індивідуальних і диференційованих завдань відповідно до теми заняття;
- докладний інструктаж для всіх студентів про етапи роботи під час навчального заняття;
- повідомлення студентам індивідуальних завдань (фронтально – однакових, на картках – індивідуалізованих);
- забезпечення умов самостійної роботи під час підготовки відповідей;
- контроль викладача за ходом розв'язання завдань, своєчасна допомога тим студентам, у яких виникають певні труднощі з розумінням їх змісту;
- забезпечення зворотного зв'язку щодо виконаних дій студента; – перевірка й оцінювання індивідуальних й індивідуалізованих робіт.

Основним шляхом гарантування самостійності студента є добір конструктивних чи творчих завдань, які неможливо списати.

7. Умови використання ФОПД під час викладання фахових дисциплін

Щоб правильно вибрати відповідні форми навчальної роботи й оптимально їх використати, викладач повинен дотримуватися методичних правил:

- 1) визначити реальні можливості та продуктивність певних форм організації навчальної діяльності студентів у досягненні конкретних цілей навчального заняття;
- 2) поєднувати різні форми під час проведення заняття. Передбачати, щоб кожна наступна форма компенсувала недоліки попередньої або доповнювала її;

3) враховувати вікові й інтелектуальні особливості студентів, їх навчальні можливості, підготовленість до специфіки ФОПД. Для сильних студентів найефективнішими є індивідуальна й індивідуалізована робота, для слабких – фронтальна та групова, для середніх – усі форми;

4) враховувати, що діяльність у групі (особливо вперше) потребує часу для адаптації студентів, а основні її етапи (розв'язання завдань, обговорення) мають тривати не більше 20 хв;

5) зважувати обсяг, новизну та ступінь трудомісткості навчального матеріалу;

6) ФОПД має сприяти раціональному використанню часу викладача та студентів;

7) орієнтуватися на особливості навчальної дисципліни, її теоретичний чи технологічний характер, наявність підручників і посібників із цієї дисципліни тощо;

8) розробляти завдання конструктивного і творчого характеру, щоб активізувати пізнавальну діяльність студентів;

9) зважувати можливості аудиторії (її розміри, розстановка парт);

10) за необхідності для усіх форм організації пізнавальної діяльності студентів може проводитись *інструктаж*, який фактично передбачає донесення до них мети навчальної роботи, її змісту та способів організації. Його обов'язковими компонентами є:

– попереднє слово про навчальні завдання роботи, яка передбачається (*для чого вона здійснюється?*);

– оголошення завдань – спільне для всіх або окремо для кожної мікрогрупи, пари (під запис, на картках) чи індивідуально (*що потрібно робити*);

– визначення тривалості роботи (скільки хвилин відводиться на виконання кожного з етапів чи завдання) загалом;

– вказується спосіб подачі результатів (усний, письмовий, у вигляді таблиці, малюнка, схеми тощо) (*оформлення*);

– визначається, скільки часу відводиться для звіту (*виголошення результатів*);

– оцінювання проробленої роботи та спосіб її здійснення (викладачем, студентами, експертами, шкала оцінювання тощо) (*винагорода*).

Загалом педагог, використовуючи різноманітні ФОПД, повинен прагнути реалізувати їх змістові й організаційні можливості.